

Arş. Gör. Dr. Feyza BULUT

Dicle Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Diyarbakır/TÜRKİYE
feyzaislamoglu@gmail.com
ORCID

**JÖN TÜRK ROMANI
ÖRNEĞİNDE AHMET MİTHAT
EFENDİ VE PRAGMATİZM**

AHMET MİTHAT EFENDİ AND
PRAGMATISM IN THE SAMPLE OF
THE NOVEL *JON TURK*

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 20.11.2020
Kabul Tarihi: 11.12.2020
Yayımlanma Tarihi: 31.12.2020

Article Information: Research Article
Received Date: 20.11.2020
Accepted Date: 11.12.2020
Date Published: 31.12.2020

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Bulut, Feyza, "Jön Türk Romanı Örneğinde Ahmet Mithat Efendi ve Pragmatizm", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*, Yıl 6, Prof. Dr. M. Orhan Okay Özel Sayısı, Aralık 2020, s. 484-505.

Bulut, Feyza, "Ahmet Mithat Efendi And Pragmatism In The Sample Of The Novel *Jon Türk*", *Hikmet-Journal Of Academic Literature*, Year 6, Prof. Dr. M. Orhan Okay Special Issue, December 2020, p. 484-505.

10.28981/hikmet.829140

Arş. Gör. Dr. Feyza BULUT

JÖN TÜRK ROMANI ÖRNEĞİNDE AHMET MİTHAT EFENDİ VE PRAGMATİZM*

AHMET MİTHAT EFENDİ AND PRAGMATISM IN THE SAMPLE OF THE NOVEL *JON TURK*

ÖZ

Pragmatizm, sosyal yaşamın uygulama alanındavardır olan, fakat kuramsal anlamda geç hayata geçirilmiş düşünme sistemlerinden biridir. *Faydacılık* ya da *yararcılık* şeklinde dilimize aktarılan bu akım, edebî metinlerin oluşum sürecine birtakım katkılar sunmuştur. Henüz kuramsallaşmadan önceki haliyle düşünce sisteminde yansımaları görülen, sonrasında ise metinlerdeki somut varlığı tespit edilebilen bu akımın, edebî metinlerdeki ifade edilmiş şekli dikkat çekicidir. Bilhassa bazı dönemlerde verilen eserlerde daha çok gündeme geldiği görülen akımın, Türk edebiyatındaki varlığı Tanzimat döneminde tamamen belirginleşmiştir. Bu dönem yazarlarından Ahmet Mithat Efendi, *faydayı* azımsanmayacak düzeyde önemseyen yazarlardan biri olarak, pragmatist felsefe açısından döneminin ilk akla gelen isimlerinden olmuştur. Yazarın eserlerindeki pragmatist söylemi ve bunun bireye ve topluma katkısı, yazarın pragmatist bakış açısının somut göstergeleri olarak kabul edilebilir. Birçok türde eser vermiş olan yazarın, romanlarındaki pragmatist söylem okurlara felsefeyi anlatır niteliktedir. Yazarın diğer romanlarında da mevcut olanbu söylem, tek bir roman örneğinden hareketle mercek altına alınmıştır.

Bu çalışmada, yazarın son romanı olan *Jön Türk*'ten hareketle Ahmet Mithat Efendi'nin pragmatist söylemine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pragmatizm, Ahmet Mithat Efendi, *Jön Türk*, *fayda*.

ABSTRACT

Pragmatism is one of the thinking system that is available in application area of social life but has been brought to life late theoretically. This movement that is translated into Turkish as '*faydacılık*' or '*yararcılık*' contributed to formation period of literal texts. Expression in literal texts of this movement of which reflections have been seen before theorizing and palpable existence in texts could be determined later is remarkable. Presence of the movement that has been came up in some periods and works especially became clear in Turkish literature in term of Tanzimat completely. Ahmet Mithat Efendi who is one of the writers of this period is among the names who firstly comes to mind about pragmatist philosophy as a writer who care about benefit considerably. Pragmatist discourse of the writer in his works and contribution of this discourse to individual and society can be accepted as the palpable indicator of the writer's pragmatist perspective. A lot of pragmatist discourse of the writer who has written various genres commentate the philosophy to readers. Mentioned discourse that exists in other novels of the writer also is scrutinized with reference to only one novel.

In this article, it has been focused on the pragmatist discourse of Ahmet Mithat Efendi with reference to his last novel *Jön Türk*.

Keywords: Pragmatism, Ahmet Mithat Efendi, *Jön Türk*, benefit.

* Bu çalışmada, "Bireysel ve Toplumsal Fayda Açısından Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Pragmatizm" adlı doktora tezimizden faydalanılmıştır.

Giriş

Toplumsal yaşamın yön verdiği edebî metinler, edebî ve felsefî akımlar ışığında oluşurlar. Toplumun yaşam şekli ve ihtiyaçları neticesinde teşekkül eden akımlar, edebî eserlerin oluşum çizgisinde belirleyici roller üstlenirler. Edebî akımlar sahasında literatüre önemli bir çalışma kazandıran İsmail Çetışli, edebî akımların metinlerin okunmasında ve incelenmesinde hayatî önem arz ettiğini söyler ve “edebiyat akımlarının, hem edebiyat sanatı hem de edebiyat biliminden ayrı düşünölemeyeceğini” (Çetışli, 2006: 13) ifade eder. Bu bağlamda, edebî eleştiri süzgecine alınan eserler, birçok yönüyle değerdendirilebileceği gibi akımsal yönü ile de mercek altına alınabilmelidir.

Edebî ürünleri anlamamanın birinci koşulu onu eleştirmektir. Terry Eagleton’un ifadeleri ile “Edebiyat vardır, dolayısıyla onu anlamak ve takdir etmek istediğimize göre eleştiri de olacaktır.” (Eagleton, 2012: 11). Bilhassa eserlerin yarına taşınmasına yardımcı olan eleştiri, eserlerin okur kitlesini ve okurların bakış açısını şekillendirir. Bu bağlamda edebiyatın şiir ve tiyatro kadar eski olmamakla birlikte en rağbet gören türlerinden olan roman gerek hacmi gerek ifade şekli ile yüzyılı aşkın bir süredir daha fazla incelenen türlerden olmuştur.

“Türk edebiyatında roman” denildiğinde akla ilk gelen isimlerden biri olan Ahmet Mithat Efendi, gerek roman, hikâye, piyes, makale, gazete yazıları ve tercümeleleriyle gerekse sosyal yaşamı ve duruşuyla dikkatleri çeken önemli yazarlardan biri olarak karşımıza çıkar. O, okurlarını bilgilendirmeyi ve onlara öğütlerde bulunmayı, insanlara fayda sağlamayı kendisine vazife edinmiş usta bir kalemdir. Yazmış olduğu romanların neredeyse tamamında bu yönü öne çıkan yazarın, halka sadece okuma alışkanlığı kazandırma ve okumayı sevdirmeyi amaçlamadığı, aksine çok daha büyük hedeflere odaklandığı ve derin bir tefekkür dünyasına sahip olduğu aşikârdır.¹ Yazarın öncelikli amacı Osmanlı toplumuna fayda sağlamak, tavsiye ve öğütlerde bulunmak; aynı zamanda İslam medeniyetinin de insanlığa bunu öğütlediğini anlatmaktır. Bu doğrultuda yazarın romanlarında verdiği öğütler ve tavsiyeler dikkat çekicidir. Ahmet Mithat’ın bu tutumu, Martin Heidegger’in sanat eserinin bir işlevinin olması gerektiği yorumunu akıllara getirir. Heidegger, “Sanat eserinin görevini anlamakla ilgilenir. Sanat eserinin başardığı iş nedir? (...) Ayrıca Heidegger için sanat önemlidir. Çünkü eşsiz bir açığa vurma şeklidir.” (Hitchcock, 2013: 227). Bu yönüyle, Ahmet Mithat Efendi’nin romanları incelenirken, dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi de yazarın sanatını açığa çıkarırken faydalandığı edebî akımlar olacaktır. Ahmet Mithat Efendi, bilhassa doğalcı/natüralist romanları ile tanınan bir yazardır. Yazarın Emile Zola’nın natüralizmini bildiği

¹ Ahmet Mithat Efendi’ye dair yapılmış olan çalışmaların en önemlilerinden kabul edilen *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi* isimli eserde Okay, Ahmet Mithat’ın çok defa popüler bir yazar olarak değerdendirildiğinden ve küçümsendiğinden yakınıdır. Oysa Ahmet Mithat, bahsedildiğinin aksine oldukça donanımlı ve edebî yönü ile ciddi eserler vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Okay, 2017: 11.

Ahmet Mithat Efendi, yaşadığı dönem itibarıyla, Batı ve Batılılaşma konularının yaygın olduğu bir süreçte eserler verir. Batı'yı ve Batı kültürünü iyi bilen Ahmet Mithat, bu birikimini eserlerine de yansıtır. Yazar, dönemde verilen eserlerden ayırt edici bir özelliğe sahip olan bu yazılarında, doğrudan Batı hayranı ya da karşıtı bir tavır sergilemez. Bunun yerine Batı medeniyetinin Osmanlı medeniyeti ile karşılaştırmasını yapar ve bu iki medeniyeti uyum süzgecinden geçirir. "O, hemen bütün edebî ve fikrî eserlerinde Doğu ve Batı medeniyetlerini mukayese ederek, sathi de olsa bir tenkit süzgecinden geçirir ve o devir için dikkate değer bir sentez oluşturmaya çalışır." (Timur, 2018: 25). O, topluma fayda sağlayacak kimi Batılı eylemleri faydalı olarak ifade ederken, kimi eylemleri de topluma fayda ve uyum sağlamayacak, yanlış yönelişler olarak değerlendirir. Ahmet Mithat Efendi, topluma faydalı olma ve toplumu daha iyi bir seviyeye taşıma amacı güttüğü için, eserlerinde edebî ve sanatlı ifadelerden ziyade günlük bir dil ve anlatım tarzı kullanır. Bu yönü ile halka hitap ediyor oluşu, onun pragmatist söylemini de destekler. Kamil Yazgıç, *Ahmed Midhat Efendi* adlı yapıtında bu durumu şu şekilde ifade eder:

"Ben edebî sayılabilecek hiçbir eser yazmadım. Çünkü benim eserlerimin çoğunu yazdığım sıralarda, memlekette edebiyattan anlamayanlar, nüfusumuzun bilâ mübalâğa yüzde doksan dokuzunu teşkil ediyordu. Benim emelim de ekseriyete hitap etmek, onları tenvire, onların dertlerine tercüman olmaya çalışmaktı." (Yazgıç, 1940: 24-25)

Yazarın sanattan ziyade halkın ihtiyacı ile ilgili oluşu, onun söylem şekline de yansımıştır. Öğütler ve mesajlar içeren söylemleri, yazarın hemen bütün romanlarında dikkat çeken hususlardandır. Dolayısıyla onun romanlarını yalnız estetik endişesiyle ele almadığını söylemek mümkündür. Ona göre "roman önce okuyucuya verdiği malûmatla faydalı olan bir vasıta." (Sevük, 1970: 322). Bu yönü ile yazarın söylemindeki pragmatist unsurları ve pragmatizmin edebî mahiyetini bilmekte fayda vardır.

4. Jön Türk Örneğinde Pragmatizm

Tanzimat döneminin en velut yazarlarından Ahmet Mithat Efendi'nin 1909 yılında kaleme aldığı *Jön Türk*, onun son romanıdır. Bu roman, Ahmet Mithat'ın diğer birçok romanında olduğu gibi edebî ve estetik kaygıdan ziyade sosyal faydayı ön plana çıkardığı önemli eserlerinden biridir. *Jön Türk*'te, Osmanlı medeniyetinin topluma faydası, eğitimin önemi, batılılaşmanın faydacılık süzgecinden geçirilerek ele alınması gibi birçok hususun tartışma konusu olduğu görülür. Romandan örneklerle somutlaştırılmış olan Ahmet Mithat'ın pragmatist yaklaşımı, okurlara hem pragmatizm hem de toplumsal iyileşme konusunda önemli ipuçları sunar.

4.1. Eğitim

Jön Türk'te dikkatlerin çekilmesi gereken hususların başında hiç kuşkusuz eğitim meselesi gelmektedir. Genelde eğitimden, özelde ise kızların eğitiminden her fırsatta bahis açan yazar, *Jön Türk*'te de bu bahsi pragmatizm ekseninde ele alır. Yazarın yaşadığı dönem itibarıyla kızların/kadınların eğitim

görmesi günümüzdeki gibi yaygın bir durum değildir. Bilakis kızların sosyal yaşama dâhil olmadıkları, yaşamlarını yalnızca yaşadıkları evlerin içinde sürdürdükleri bir döneme tekabül eden bir süreçte eserlerini kaleme alan Ahmet Mithat, bu tutumun yanlışlığına dikkat çeker ve kızların/ kadınların öncelikle eğitim faaliyetlerine, sonra sosyal yaşama dâhil edilmelerinin öneminden ve faydalı neticelerinden bahseder.

Romandaki olay örgüsünden genel hatlarıyla bilgi sahibi olmak adına ana karakterleri bilmek faydalı olacaktır. Eserde kalabalık bir kişi kadrosu göze çarpmaktadır. Öncelikle Gazanfer Bey ve Dilşinas Hanım isimli bir çiftten bahsedilir. Henüz evlenmiş olan bu çift Gazanfer Bey'in askere çağırılması ile ayrı düşerler. Öncesinde bir cariye olan Dilşinas Hanım, Gazanfer Bey ile evlenerek evinin hanımı olmuştur. Fakat bu saadeti Gazanfer Bey'in askere gitmesi ile zedelenmiştir. Okuma yazması da olmayan Dilşinas Hanım, tek tesellisi olan mektuplarını dahi başkalarına okutup yazdırır. Dilşinas Hanım'ın bu eksikliğine değinen yazar, vaziyeti şu şekilde değerlendirir:

“Bîçare Dilşinas'ın şuna buna yazdırdığı mektupları okudukça ‘Muhabere muvasalanın nısfı gibidir’ hükmünün ne kadar doğru olduğunu o koca Gazi Gazanfer Bey anlayıp teslim eder. Ah ne yazık ki sevgili zevcesinden gelen mektuplar onun kendi el yazısı değildi. Kendi duygularının tercümesi değildi. O satırlar, o kelimeler Dilşinas'ın ruhundan çıkmamıştı. Ya birkaç para mukabilinde arzuhalcilerin veyahut komşu çocuklarından birisinin kaleminden dökülmüşlerdi. Zavallı Dilşinas bunlara kadın tabirince ‘Aman çok diller dökünüz’ diyor ise de bunların dil dökmeleri kendi tercüme-i ihsâsına benzeyebilir mi? (...) Şu hâlin Gazanfer Bey'e derece-i tesirini anlamak bizim için pek lâzımdır. Zira terbiye-i nisvan hakkında bizce hemen taammüme yaklaşmış olan fikir ve gayret bundan otuz sene mukaddem bu kadar umumî değildi. Kızların yazıp okumaları onların mesturiyet ve mahcubiyete mecbur olmaları kaziyesiyle henüz tevfiik edilemiyordu. ‘Dostuna name mi yazacak?’ itirazı henüz pek kuvvetli olup buna mukabil ‘Hayır. Kocasına mektup yazacak’ sözü bir zaaf-ı miskinânenen kurtulamıyordu. Ezkiyâ- yı erkân-ı harbiyyeden olmasıyla beraber Gazanfer Beyin dahi talîm-i benât gayretini beğenemeyenlerden olmasına isterseniz taaccüp ediniz. Bey herhâlde kızlara dinlerini, mezheplerini, âdâb-ı İslamîyye ve insaniyyelerini öğretmek lüzumuna kanaatle beraber öyle eline kalemi aldığı gibi karşısındaki erkekleri durduracak mertebelerde talîm-i nisvânı bir türlü zihnine sığdıramıyordu. Ama şimdi şu hâl-i esârette İstanbul'dan aldığı mektuplar kendi zevcesinin sözü olmayıp ara yerdeki başka bir kâtibin sözleri olmasından müteessir olunca bu fikri değişti. Nasıl değişmesin ki kendisi dahi yazacağı, yazdığı mektuplarında gönlünün her istediğini o kâğıda koyamayacak. Zira o sözleri doğrudan doğruya zevcesi okumayacak. Ara yerde bir bîgâne okuyup Dilşinas Hanım o sözleri o yabancıнын ağzından işitecek.

İşte bu ahvâl-i elîmenin tazyik ve icbarıyla Gazanfer Bey:

-Allah ile ahdim olsun ki kız evlâdım olursa mükemmelen okutturup yazdırayım! Demişti.” (Ahmet Mithat, 2003: 8-9).

Yazarın yukarıdaki aktarımından da anlaşılacağı üzere, Gazanfer Bey'in kendisi de kızların okuması konusunda olumlu bir bakış açısına sahip değildir. Çünkü onda da o dönemdeki hemen herkes gibi, kızlar okuma yazma bilince, sevgilisine, dostuna mektup yazar diye bir algı mevcuttur. Bu nedenle kızların eğitim görmesi konusuna pek sıcak bakmaz. Fakat askere gidip eşi Dilşinas Hanım'la aracı olmaksızın, doğrudan mektuplaşamayınca, eğitimin ne kadar önemli ve faydalı olduğu kanaatine varır. Çünkü yazdığı mektupları tamamen içinden geldiği gibi yazamamaktadır. Bir elçinin eşi Dilşinas Hanım'a okuyacak olması, Gazanfer Bey'in duygularını olduğu gibi aktarmasına mani olmaktadır. Ayrıca ona gelen mektuplar da doğrudan Dilşinas Hanım'ın kendi cümleleri, kendi ifadeleri değildir. Dilşinas Hanım'ın ona gönderdiği mektupları da bir elçiye yazdırdığını bildiği için Gazanfer Bey doğrudan eşinin içinden dökülen duygular bunlar değil diye düşünerek bu durumdan yakınır. Bu ahval onun kızların eğitimsiz olmasından mustarip olmasına sebep olur. Buna bağlı olarak kızların eğitim görmesinin ne kadar faydalı olduğu düşüncesine sahip olur. Bu düşünce onun "Allah ile ahdim olsun ki kız evlâdım olursa mükemmelen okutturup yazdırayım!" şeklinde kızını okutma kararı almasını dahi sağlar.

Yazarın Gazanfer Bey ve Dilşinas Hanım'dan hareketle değindiği kızların eğitim görmesinin faydası hususu, yazarın diğer birçok romanında da defalarca vurguladığı bir konudur. Fakat burada yazarın, doğrudan kızların eğitim görmesi faydalıdır demek yerine, okuma yazma bilmediği takdirde ne gibi zorluklarla karşılaşacağını anlatması dikkat çekicidir. Buradan hareketle hem roman kahramanlarının hem de okurlarının bu kanaate varmasını sağlayan yazar, pragmatist bir üsluba bürünür. Pragmatizmde de netice itibari ile iyi olana, faydalı olana sevk etme amacı güdüldüğünden bahsedildiği üzere, yazarın burada olay örgüsüne verdiği yön de pragmatist olana okuru sevk etmektedir. Neticesi itibari ile faydalı olan, kızların okuma yazma bilmeleridir.

Pragmatist düşüncenin ön planda tutulduğu *Jön Türk* romanı, Osmanlı ve İslam medeniyetinin gerekli kıldığı kimi hususların fayda boyutuna birçok örnekle temas etmiştir. Yazarın temas ettiği hususlar öncelikle, topluma Osmanlı medeniyetinin ne gibi faydalar sağladığıdır. Bununla birlikte yazar, toplumun da Osmanlı medeniyetine fayda sağlayacak hususlara meyletmesini hedeflemiştir. Bu hususlardan birisi yine kadınların eğitimi konusudur. Bilhassa bu konuya sık sık temas eden yazar, kadınların eğitim görmesinin hem topluma hem de Osmanlı medeniyetine fayda sağlayacağını savunur. Kadınların Fransızca öğrenmesi de aynı şekilde fayda sağlayacak bir diğer konudur. Bu konudan bahis açan Ahmet Mithat, başkahramanı Nurullah ve arkadaşı Salih Ziya arasında geçen diyalogda bunu dile getirir. İki arkadaş arasında evlenme hususunda geçen konuşmada, evlenmek istedikleri kızların hangi niteliklerde olmasını istedikleri tartışılır. Bu diyalogda gençlerin gönüllerinden geçen kızın şu niteliklerde olduğu okurla paylaşılır:

"Şöyle okumuş yazmış olsun. Biraz da müzikaya aşına bulunsun. Efkâr-ı atkâdan çıkmış ise de efkâr-ı cedîdeye henüz girmemiş bulunsun. Biraz da Fransızca bilsin. Değil mi?"

yetiştirilmiş bir kız ile evliliğin çok daha faydalı bir tercih olacağını ifade ederler. Eğitim gören bir kız hem kendisine hem eşine hem de yaşadığı topluma fayda sağlayacaktır. Kahramanları ve olay örgüsü ile pragmatist düşünce yapısını açığa vuran yazarın eğitim konusundaki bahsi edilen yaklaşımları, onun eğitime verdiği önemin somut göstergeleridir.

Ahmet Mithat Efendi romanlarında, okurlarına bazı öğütlerde bulunurken, bu öğütlerini gerekçelendirme gereği duyar. Çünkü o, okurlarının tavsiyelerini bağınazca değil; mantık çerçevesinde kabullenmesini ve uygulamasını ister. Bu doğrultuda, yazarın okurlarına öğütlerinin en başında, kötülük ve yanlıştan uzak durmak gelir. Ahmet Mithat bu öğüdü, kötüyü ve yanlış ortaya koyarak okurlarına verir. Çünkü bireye en fayda sağlayacak yöntem, onun neyin iyi neyin kötü olduğunun ayrımını yapabilmesi ile mümkün olacaktır. Tamamen iyi ve doğru yöntem üzere yetiştirilmek kişiye fayda sağlamayacak; bilakis zarar verecektir. Çünkü birey neye karşı kendisini koruması gerektiğini bilmeyecektir. Bu düşünce yapısı ile Ahmet Mithat, okurlarına önce kötüyü ve yanlış gösterir; ardından bu davranışlardan uzak durmanın faydalarını anlatır.

Jön Türk romanının başkarakterleri Nurullah ve Ceylan'dan hareketle Ahmet Mithat batılılaşma konusuna oldukça dikkat çekmiştir. Batılılaşmanın hangi bağlamda fayda sağladığı, hangi bağlamda zarar verdiğine dair genel bir değerlendirme yapma fırsatı da bulan yazar, Ceylan karakteri vasıtasıyla Avrupa'daki kadınların yaşam şekilleri, eğitim ahlâkı gibi konular başta olmak üzere, batılılaşmayı pragmatist felsefenin odaklandığı farklı temeller üzerinden irdelemiştir

4.2. Gelenek

Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk* romanında pragmatist söylemler bağlamında 'eğitim' kadar dikkatleri çektiği bir diğer konu 'gelenek'tir. Bilhassa Osmanlı ve İslam medeniyetinin geleneklerinin yoğun bir şekilde yaşatıldığı dönemde eserler icra eden yazar, bu geleneklerin pragmatist eleştirisini yaparak okurlarına yön vermeye çalışır. Çünkü ona göre yalnızca gelenek olduğu için, neticesi önemsenmeksizin hayata geçirilen uygulamalar, tamamen külfet niteliğindedir. Pragmatist tutumla örtüşmeyen bu duruma yazar, romanlarında sık sık göndermelerde bulunmuştur.

Jön Türk, yazarın bu tutumunun en dikkat çeken örneklerini barındırır. Romanın başkahramanlarından Nurullah ile Ceylan, iki farklı zihin yapısına sahip karakterlerdir. Nurullah, Dilşinas Hanım'ın kızı Ahdiye ile evlenmek ister. Gönlü Nurullah'ta olan Ceylan bu izdivaca mani olmak adına birçok yalana ve hileye başvurur. Bu hikâyede yazar, öncelikle Nurullah ve Ahdiye'nin izdivaçlarından önce görülen hazırlıklardan ve geleneklerden bahseder. Yapılan birçok hazırlığı gereksiz gören yazar, bunların insanlara fayda sağlamaktan çok zararının olduğunu savunur. Misafir davet etmek, yemek vermek, gelini görmek gibi olumlu başlıklar altında uygulanan bu âdetler,

Batılılaşmanın Osmanlı medeniyetine fayda sağladığı ölçüde hayata geçirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu konuda başvurulabilecek ve faydalanılacak en önemli eserlerin başında Orhan Okay'ın *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi* isimli çalışması gelir. Söz konusu hususu inceleyen ve değerlendiren Okay, yazarın Batı medeniyeti karşısındaki tutumunu tüm yönleriyle irdelemiştir. Okay, Ahmet Mithat'ın batılılaşma konusunu ele alırken dönemindeki diğer yazarlara nazaran daha pragmatist bir üslup benimsediğini ifade eder. İlerlemeye, değişime ve harekete her daim açık olan yazarın bu tutumu onun eserlerinde önemli bir belirleyicidir. Okay'ın bu husustaki ifadelerine burada yer vermek faydalı olacaktır:

“Gerçekte de bu onu Tanzimat devrinin diğer mütefekkir ve müelliflerinden ayıran bir faktördür. Edebiyatta umumiyetle Şinasi'yle başlattığımız Genç Osmanlılar ve Jön Türklerle Meşrutiyete kadar devam eden Tanzimat devrinin Batılılaşma hareketlerinin şahsiyetleri için bu mesele ekseriya rejim nokta-i nazarından düşünülmüştür. Bunda da çok defa nazariyatta kalınmış, pratikte hüsrana düşülmüştür. Bu bakımdan Ahmed Mithat Efendi maddî veya manevî her sahada umum Osmanlı milletinin saadeti gibi daha pragmatist bir neticeye ulaşmak ister.” (Okay, 2017: 29).

Ahmet Mithat'ın tek yönlü olmayan Batı yaklaşımı, önyargı ve bağnazlıkla değil, akıl ve sağduyu ile ele alınmış bir değer yargısıdır. Batı'yı ve Batı'nın kültür ve medeniyetini iyi bilen Ahmet Mithat, bu bilgileri ışığında romanlarında Batı ile Osmanlı medeniyetini mukayeseli bir şekilde değerlendirmeye alır. Bu bağlamda yazarın 'Batılılaşma' konusundaki göndermelerini iki başlık altında incelemek doğru bir sınıflandırma olacaktır. İlk olarak yazarın okurlarını teşvik ettiği bir Batılılaşma unsuruna dikkat çekilirken, ardından yanlış olarak niteleyebileceğimiz batılılaşma unsurlarından bahsetmek gerekmektedir. Neticeleri itibari ile yanlış olarak nitelendirilen yahut teşvik edilen bu tutumlar, yazarın birçok romanında bilhassa dikkat çekilen konulardandır.

4.3.1. Teşvik Edilen Batılılaşma

Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk* romanında ele aldığı 'Batılılaşma' konusunu iki ayrı başlık altında değerlendirmek gerektiğinden bir önceki kısımda bahsedilmişti. Bu bağlamda yazarın öncelikle netice itibari ile pragmatist gördüğü Batılılaşma unsurlarını ele almak yerinde olacaktır. Bu eylemlerin Osmanlı kültür ve medeniyeti adına faydalı olacağı görüşünde olan yazar, bunların neticelerine dikkat çekmiş ve okurlarını bu yaklaşımlara teşvik etmeye çalışmıştır. *Jön Türk* romanındaki örnekler yazarın teşvik ettiği batılılaşma unsurlarını görmek adına önem arz eder.

Romanın başkarakterleri Nurullah ve Ceylan'dan hareketle Ahmet Mithat batılılaşma konusuna dikkat çekmiştir. Batılılaşmanın hangi bağlamda fayda sağladığı, hangi bağlamda zararı dokunduğuna dair burada genel bir değerlendirme yapma fırsatı da bulan yazar, roman karakterlerinden hareketle bu konuya dair bazı felsefî görüşlerini dile getirmiştir. Ceylan karakteri ile

Avrupa'daki kadınların yaşam şekilleri, eğitim ahlâkı gibi konular başta olmak üzere, pragmatizm felsefesine kadar birçok bağlamda batılılaşmayı değerlendirmiştir. Yazarın dikkat çektiği hususlar şu şekilde okurlara sunulmuştur:

“Ceylan gibi Avrupa'nın mesâil-i nisvâniyyeye dair olan matbuatını okudukları gibi serbestî-i nisvândan müstefit olan birçok erkekler dahi o kariât-ı serbestî-perestâna yardım ederler. Mütalâa ettikleri şeylerin netâyicinden onları haberdar ederler. Nev'-i nisvâna karşı bu tavr-ı ahrârânede bulunmayı da bir şıklık sayarlar. Binaenaleyh bu hakayıki onlardan gizlemeye çalışmak bir hey'et-i müstebidenin çehre-i hürriyeti nazar-ı halktan setr etmesine benzer ki mümkün olamadığı yakında görülmüş olan kendi misalimizle müstedildir. "Hürriyet" bir dereceye kadar, bir bakıma göre, ondan istifadeyi bilenlere kıyasen pek nafi, mukaddes bir nimet olmakla beraber, diğer bir bakıma göre diğer derecâta nazaran ve bahusus ondan istifadeyi bilmeyenlere kıyasen ne kadar tehlikeli bir nimet olduğunu da işte şu birkaç aylık hayât-ı ahrârânemizde görmüşüz, anlamışızdır.”(Ahmet Mithat, 2003: 54-55)

Ceylan'ın tutumu ve onun bu tutumunun zararının dokunduğu Nurullah ve Ahdiye, yazarın pragmatist felsefesini okurlarına aktarmadaki en etkili malzemesidir. Çünkü Ceylan'ın yaptığı ve yapabileceği şeyleri kestirebilmek, Ceylan'ın bildiği kötülükleri bilmekten geçer. Fakat Osmanlı kültür ve medeniyetinde üstü örtülerek yokmuş gibi gösterilen kötülükler normalde hayatın içinde mevcut olmasına rağmen yok hükmünde değerlendirilir. Bu kötülüklerden uzak, temiz bireyler yetiştirmek adına bu kötülüklerin üstü tamamen kapatılmış olmakla birlikte bahsi dahi söz konusu değildir. Bu davranış Avrupa medeniyetinde mümkün olmayan bir tutumdur. Çünkü halk eğitim görmüş kimselerden oluşmaktadır. Osmanlı kültür ve medeniyetinde ise bilhassa kızları bu kötülüklerden uzak tutmak adına kızların eğitimine önem verilmemektedir. Bu nedenle bu kötülüklerden habersiz bireyler yetişmektedir. Ahmet Mithat, en azından bu kötülüklerden haberdar olmak adına batılılaşmanın fayda sağlayan yönlerinin de varlığına dikkat çekerek, bu yönüyle dahi olsa batılılaşmanın gereğini dile getirir. Ceylan karakteri üzerinden batılılaşmanın yanlış yönlerini değil; faydalı cihetini esas almak gereğini vurgular. Kötülükleri, korunmak adına bilmenin gereğinden bahseder; Ceylan gibi uygulamak için değil. Netice itibari ile batılılaşma ve kötülüklerin öğrenilmesi, bilinmesi, insanlığa fayda sağlayacak hususlardır. Bunların toplum tarafından gündeme getirilmesi gerekmektedir.

Ceylan, Nurullah ve Ahdiye karakterinden hareketle yazar, batılılaşmanın pragmatist yönüne ışık tutarak, fayda-zarar cihetine felsefi bir bakış geliştirir. Bu yönüyle hem pragmatizm felsefesi yapar, hem de batılılaşmayı hangi bağlamda savunup hangi noktalarda eleştirdiğine açıklık getirir.

kendisine küfüv olabilecek sınıfın içinde bulunsa eksik almış olduğu cihetlerinden dolayı kendisinin Nurullah Beye isnat eylediği miymıntılığı kendine isnat ederlerdi. Lüzumundan fazla almış olduğu cihetlere gelindiği zaman dahi ‘Aman bu Türk kızı ne başı açık şey! Ne cür’etli şey! Bu kız değil âdeta bir delikanlı. Hem de cüretini ser-bazlık derecelerine vardırmış en tehlikeli bir delikanlı’ diye Avrupalı kızlar dahi Ceylan’ın yanından kaçarlardı. (...) Romanımızın ilerilerinde Ceylan Hanımın filvaki takarrübü ne kadar tehlikeli bir mahlûk olduğunu meydana koyacak türlü hâller görülecektir. O kadar acayip ve garip hâller ki kari ve karielerimizden birtakımı ihtimal ki bu hâllerin perde-i sükût ile setri daha münasip olacağı fikrinde bulunacaklardır.” (Ahmet Mithat, 2003: 52-53)

Ceylan Hanım’ın Batı kültürü ile yetişmiş olması, Batı ahlâkını benimsemiş olması onun davranışlarına olumsuz yönde yansımıştır. Bu Batı kültür ve medeniyetinin yanlışlığından değil, Ceylan Hanım’ın acemiliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü muhatabı olan kimseler Batı medeniyeti ve ahlâkı ile yetişmemişlerdir. Bu onun davranışlarının neticesini şekillendirmektedir. Öncelikle daha çok Osmanlı medeniyeti ile yetişmiş olan Nurullah her ne pahasına olursa olsun sevdiği, evlenmeye niyetlendiği kızdaki vazgeçmeyecek, bilakis ona daha da bağlanacaktır. Nurullah Ceylan’ın fitratında bir erkek olsa idi, onun kolay olanı tercih edip Ahdiye’den vazgeçmesi gerekirdi ama bu böyle olmaz. Ayrıca Ceylan hem Doğu hem Batı medeniyet ortamında yaşadığı için, huy ve ahlâk bakımından da tutarsızlıklar yaşamaktadır. O, Avrupa medeniyetinin kimi cihetlerini eksik kimi cihetlerini fazla almıştır. Bu tutumu ile hem Avrupa hem de Osmanlıkültür ve medeniyetini hakkı ile bilip, faydalı olana yönelen doğru insan olamaz. O halde pragmatist olan tutum bir şeyleri bilmek değil, hakkı ile bilip ölçüp tartabilmektir. Ahmet Mithat, Ceylan’dan hareketle bu gerçeğe vurgu yapmış ve okurlarını Ceylan gibi olmaktan uzak durmaları gerektiği yönünde uyarmıştır. Çünkü Ceylan’ın söz konusu tutumu Ceylan’ın kendisi de dâhil olmak üzere kimseye fayda sağlaması mümkün olmayan yaklaşımlardır. Ceylan karakterinden hareketle yazarın göndermede bulunduğu yanlış batılılaşma örneği, pragmatizmin tek ve sabit bir doğrusunun olmayışını akıllara getirir. Nitekim pragmatist düşünce kuramının duruma göre değişkenlik göstermesi William James’in de özellikle vurguladığı hususlardandır. Ünlü düşünür, pratik bir amaca hizmet eden ev örneğinden hareketle pragmatizmin duruma göre farklı yorumlar getireceği şartları örnekler:

“Eğer ormanda kaybolmuş ve çok acıkmışsam, patıkaya benzer bir şey bulduğumda, o yolun sonunda bir insan yerleşimi olduğunu düşünmem son derece önemlidir. Çünkü böyle yapıp yolu takip ederek kendimi kurtarabilirim. Burada doğru düşünce yararlıdır, çünkü onun nesnesi olan ev yararlıdır. Dolayısıyla doğru düşüncelerin pratik değeri öncelikle nesnelere bizim için sahip oldukları pratik önemden kaynağını alır. Gerçekte düşüncelerin nesnelere her zaman önemli değildir. Başka bir seferde o ev benim için bir kullanıma sahip olmayabilir; böyle bir durumda o eve dair düşüncem doğrulanabilir olsa da pratik olarak alaka dışıdır ve örtük kalsa daha iyi olur.” (James, 2015: 112-113).

- Eagleton, Terry. (2012), *Eleştiri ve İdeoloji*, Savaş Kılıç (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Evin, Ahmet Ö. (2004), *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Gökçek, Fazıl. (2012), “Ahmet Mithat Efendi’nin Romanlarının Yeni Yayınları ve Ona İsnat Edilen Bir Roman”, *Küllerinden Doğan Anka*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Hitchcock, Louise A. (2013), *Kuramlar ve Kuramcılar*, Seda Pekşen (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- James, William. (2015), *Pragmatizm*, Tahir Karakaş (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kırık, Hikmet ve Morva, Oya. (2016), *Cumhuriyet ve Pragmatizm*, Doruk Yayınları, İstanbul.
- Moran, Berna. (2011), *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Moran, Berna. (2011), *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Okay, Orhan. (2017), *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Özön, Mustafa Nihat. (2015), *Türkçede Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Papini, Giovanni. (2016), *Bitik Adam*, Sinem Carnabuci (Çev.), Monokl Yayınları, İstanbul.
- Peirce, Charles Sanders, William James, John Dewey. (2016), *Pragmatizm Pratik Bir Felsefe/Seçme Yazılar*, Sara Çelik (der.- çev.), Doruk Yay., İstanbul.
- Servet, Mehmet. (2014), *Fikir Hayatımız*, Osman Bahadır (haz.), Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Sevük, İsmail Habib. (1970), *Tanzimat Devri Edebiyatı*, İnkılap ve Aka Yayınevi, İstanbul.
- Timur, Kemal. (2018), “Avrupa’da Bir Cevalan’ın Muhayyel Mukaddimesi: Paris’te Bir Türk”, *Avrupa Macerasının Erken Dönem Bir Örneği: Avrupa’da Bir Cevalan*, Manas Yayıncılık, Ankara.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Ankara.
- Yazgıç, Kamil. (1940), *Ahmed Midhat Efendi*, Tan Matbaası, İstanbul.
- Yücesan, Barış. (2017), “Giovanni Papini’nin *Bitik Adam* Adlı Yapıtında Pragmatizme Bakış”, *DTCF Dergisi*, 57. 1.